
ANDRÉ VAN NOORT

Ambachtelijke scheepswerven in Warmond

Inleiding

HOLLAND is een laagland en waterland en dit geldt zeker voor de streek rond Leiden. Zoals nu heel veel mensen een personenauto hebben, had in vroeger eeuwen vrijwel iedere plattelandsbewoner een roeiboot of ander schuitje. Ook in Leiden lagen de grachten vol plezierjachtjes en peurschuiten voor de echte Leidse peueraars (palingvissers). En zoals vandaag de grote wegen barsten van de vrachtauto's, vulden vroeger vrachtschepen de boezemwateren van het Rijnland. Werkelijk alles werd per schip vervoerd, niet alleen passagiers in trekschuiten, maar ook alle grondstoffen en industriële producten, vee, turf, mest, post; niets zo gek of het werd over water verscheept.

Omdat het maken van een vaartuig vakwerk was en tijdrovend, kende het hele land talloze scheepswerfjes. Niet alleen in Leiden waren er heel wat,¹ maar ook de omliggende dorpen hadden haast allemaal wel een of meerdere werven. Die luxe is thans heel wat minder, maar bijvoorbeeld De Kaag kan nog steeds bogen op de werf van Van Lent, waar de varende paleizen voor de rijken der aarde gebouwd worden.

Ook Warmond had altijd wel een of meer scheepswerven op zijn grondgebied, om te voorzien in de behoefte aan boten; nodig en nuttig vanwege het vele water in de omgeving – neem alleen al de ligging aan de Kagerplassen. Met 326 hectare water op een totale oppervlakte van 1.443 hectare in 1832 (rond 1955 was dat 352 hectare op 1.464 hectare en in 1985 zelfs 434 hectare op 1.453 hectare, vanwege het vergraven van grote delen van de Zwanburgerpolder) sloeg en slaat Warmond geen modderfiguur.²

Rond de Kagerplassen en de Haarlemmermeer was het een en al water en boten wat men zag. Met name de bewoners van het Kaageiland waren puike

schippers. Zij draaiden er hun hand niet voor om, om met Rijnsburgse uien, diverse soorten kool en later ook wortelen helemaal naar het Zwarte Woud te varen, om daar weer kersen als retourvracht voor Holland in te laden.³ Naar deze Kaagschippers is zelfs een speciaal scheepstype genoemd, de kaagschuit. Naast de kaagschuiten waren ijkerschepen en damschuiten veel voorkomende scheepstypen rondom de Kagerplassen. Zo werd bijvoorbeeld in 1750 tussen de Warmondse scheepmaker Cornelis Kleijn en Cornelis Claasz. Vrouws uit Wessanen (West-Zaandam) een contract gesloten, waarbij Kleijn aannam om voor f 600 een damschuit van 54 voet (16,74 meter) lengte, twaalf voet tien duim (3,98 meter) breedte en vijf voet (1,55 meter) diepte te maken. Ook het scheepstype bok, een soort praam, werd veel gebruikt. Kenmerkend detail van de Warmonder bok was de opening in de voorsteven, de 'bek' van de bok ofwel de 'bekbok'. Deze bek vergemakkelijkte het in en uitladen van vee. Dit was erg praktisch, gelet op het relatief grote aantal 'vaarboerderijen' in en om Warmond. Dit waren boerderijen, waarvan het land alleen over water te bereiken was.

Welke scheepstypen het meest op de Warmondse werven werden gebouwd, is niet te achterhalen. Wel kunnen we meer te weten komen over het ontstaan en verloop van de verschillende plaatselijke scheepsbouwbedrijven. Over die werven gaat dit verhaal, dat begint met de eerste vermeldingen van het beroep scheepmaker in de zestiende eeuw. De meeste zijn in de zeventiende eeuw ontstaan en zullen zoveel mogelijk chronologisch (naar oudste vermelding) de revue passeren. Dit zijn achtereenvolgens de werf aan het Vennemeer, die aan het Zweiland, de werf Schakenbosch, de scheepswerf op Faljeril, de werf aan de Kerpsdam, werf De Leede en tot slot die op Vogelskamp. Hierna volgt nog een korte samenvatting van wat resteerde in de negentiende eeuw, om te besluiten met een schets van de bedrijvigheid op het water in deze tijd.

De eerste scheepmakers

Over scheepmakerijen in de middeleeuwen is niets bekend. De alleroudeste vermelding van een scheepmaker dateert uit 1553. In het 'Kohier van de tiende penning' van 1553 wordt vermeld een 'Cornelis Huychghen, scheepmaecker, zijn huys ende erfgen, hem getaxeert is voor 4 pont'. Dat bedrag is

Scheepswerf aan de Warmonder Leede te Warmond omstreeks 1900 door J.E. Kikkert (1843-1925) (RAL, PV 89055). Het is zeer goed mogelijk dat dit de scheepswerf van Schakenbos is.

niet erg hoog en omdat er geen sprake is van een werf, slaat dit mogelijk op een sloopstimmerman die als arbeider zijn brood verdiende op een werf in Alkemade (De Kaag) of elders.

Eenzelfde onzekerheid bestaat bij de vermelding in het Morgenboek⁴ van 1564: 'Jan Jacopsz., sloopmaker, zijn hofstede, 5 hont [iets meer dan een halve hectare land]'. Wat moet een sloopmaker met een boerderij? In het Morgenboek van 1568 komt hij nogmaals voor, maar in dat van 1572 niet meer.

Pas in het Morgenboek van 1612 komt voor 'Cornelis Pietersz. sloopmakers werve, eygen, 56 roeden'. Dit is toch wel ontwijfelbaar een sloopswerf,

zij het dat door de amateuristische opzet van het Morgenboek⁵ niet eenvoudig vast te stellen is waar die gelegen moet hebben (al weten we uit andere bronnen toch wel dat dat aan het Vennemeer was, zie hieronder).

Ook van Tonis Jansz., scheepmaker, in 1622 gehuwd met Annetgen Pietersdr. en in het bezit van drie kinderen Geertgen, Pieter en Jan, en pleegvader van een kind Cornelis, dat als schamel en arm aangeduid wordt,⁶ weten we niet precies waar hij woonde, al was dat volgens het Morgenboek van 1624 'sijn werve over de Leede, ter grootte van 1½ hont land'.⁷

Scheepswerf aan het Vennemeer

In het begin van de zeventiende eeuw had Cornelis Pietersz. aan het Vennemeer bij de Zomersloot een scheepmakerij met helling en erf. Die was groot 56 roeden, maar daarnaast pachtte hij van Pons Jansz. (van Overlee?) nog twee en een half morgen land. Bij zijn vrouw Neeltgen Dircxdr. had hij een Pieter, Maritgen, Gerrit, Burchgen, Mees en Cornelis.⁸ Hij stierf in 1639 op de Oude Wetering, waar hij ook scheepmaker was. Het bedrijf werd toen voor f 810 verkocht aan zoon Mees Cornelisz.

In 1653 stierf Mees Cornelisz., waarna zijn weduwe hertrouwde met Jonas Taerlingh uit Rijnsburg. De kinderen uit haar eerste huwelijk erfden de scheepswerf. In 1657 vond een boedelscheiding plaats waarbij zoon Pieter Meesz. de scheepmakerij met helling kreeg. Gedwongen door schulden verkocht Pieter Meesz. van de Ven, zoals hij dan genoemd wordt, het bedrijf in 1669 voor een bedrag van f 865 aan zijn broer Willem Meesz. Twee jaar later, in 1671, verkocht deze de werf voor slechts f 600 aan de scheepmaker Jan Pietersz. Vos.⁹ Willem woonde in 1688 met zijn vrouw Claesgen Willems Visser te Rijpwetering en wordt dan nog steeds aangeduid als scheepmaker.¹⁰

Vos leende in 1676 een bedrag van f 300 van Johannis Bogaert, predikant in Kaagdorp. Als zekerheid stelde hij zijn scheepmakerij met timmerschuur en helling.¹¹ Blijkbaar kon Vos zijn schuld niet in het gewenste tempo aflossen, zodat hij verplicht was het voor die tijd hoge rentepercentage van zes en een kwart te blijven betalen. In 1719 verkocht Adriana Bogaardt (het restant van) de schuldbrief van f 300 aan Jan Tonise Lutsenburgh,¹² die eigenaar was van de scheepswerf aan het Zweiland. Blijkens een notitie uit 1741 was de schuld toen volledig afgelost.

Gravure van 'Een Leytse Veer-kage' door Dirck Evertsz. Lons, uitgegeven door C. Allard, 1642 (Ned. Historisch Scheepvaart Museum Amsterdam).

Wanneer de werf is opgedoekt, valt niet eenvoudig te bepalen. In eigendomsoverdrachten van 1752, 1758, 1765 en 1783 is steeds sprake van een huis en erf, zodat het voordien geweest zal zijn.

Scheepswerf aan het Zweiland

Op het terrein naast de huidige Kaagsociëteit was ooit een scheepswerf gevestigd. Het bestaan hiervan gaat terug tot het jaar 1580 omdat in een akte van dat jaar Mathijs Dircksz. (van Egmond alias Borlaer) als scheepmaker op 't Zweiland genoemd wordt. Hij was getrouwd met Margriete Cornelisdr.¹³

Mathijs Dircksz. van Egmond was niet alleen scheepmaker van beroep. Hij had ook een boerderij en een bierstal tot zijn beschikking. In 1592 vond een boedelscheiding plaats, waarbij bepaald werd dat zijn weduwe Margriete of Grietgen Cornelisdr. mocht behouden een 'huys, barch, schuyr met potinge ende plantinge daerop staende met alle de gereetschappen tot de bouwerij

dienende, zoals ketelen, mouwen, emmers, tobben ende de koebeesten, soo jonk als out, met drie varckens, een schuyt ende voorts alle de tilbare haeff op de werff ende in huys wesende'. De scheepmakerij werd aan Claas Tijssse van Egmond, de enige zoon uit een eerder huwelijk van Mathijs Dircksz., in het vooruitzicht gesteld.¹⁴

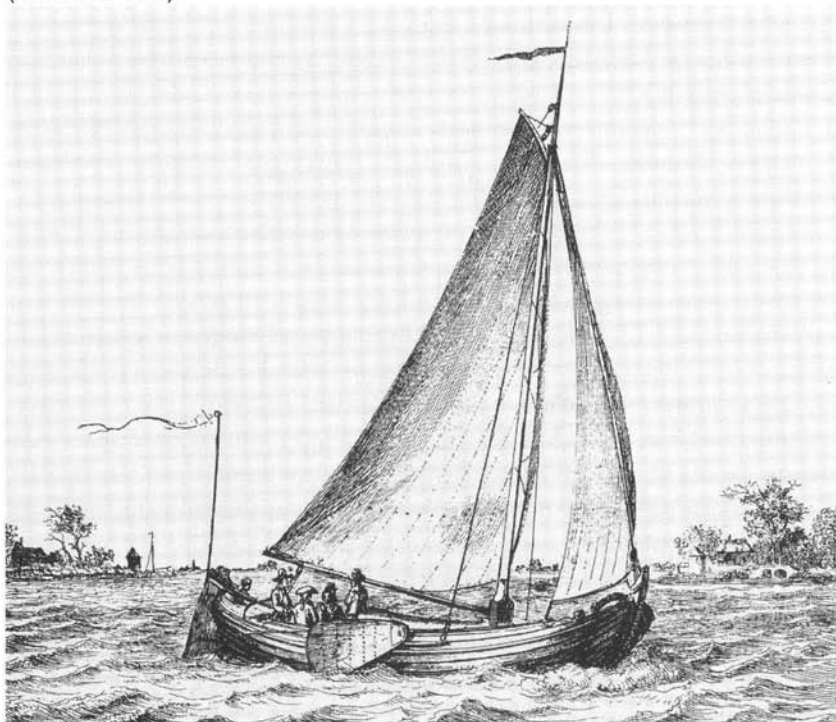
Het liep anders. In 1605 vond een scheiding van de boedel van genoemde Margriete Cornelisdr. plaats. De werf kwam toen in handen van zoon Willem Matijsz. De boerderij met de bierstal kreeg schoonzoon Mees Dircksz., de echtgenoot van Ermpgen Matijsdr.¹⁵

Willem overleed in of rond 1641 en van zijn zes kinderen volgde zijn in circa 1613 geboren oudste zoon Cornelis hem op. Deze overleed rond 1664, maar zijn weduwe zette het bedrijf voort tot haar dood tussen 1677 en 1681. In 1681 vond een scheiding plaats van de boedel van Aeltie Philipsdr. van Agthoven, weduwe van Cornelis Willemsz. van Egmond. Zoon Willem Cornelisz. van Egmond erfde de werf van zijn moeder, met nog twee morgen land in de Zwanburgerpolder. De overige twee morgen 375 roeden land en de koebeesten en inboedel ter waarde van *f* 441 gingen naar zijn broer Philips respectievelijk zijn zus Maria.¹⁶ Of hij uit zijn huwelijk met Duyfje Claesdr. Entepoel geen kinderen had, valt moeilijk te zeggen, maar Willem Cornelisz. van Egmond verkocht de werf in 1690 aan Jan Thonisz. Lutsenburgh. De werf werd toen omschreven als 'een hujs met sijn erve sijnde een scheepmaeckerije staende ende geleghen op 't Sweijland op de caerte get. no. 21'. Lutsenburgh betaalde met twee partijen weiland in de Zwanburgerpolder ter grootte van vier morgen, drie hont en 34 roeden. De werf had een getaxeerde waarde van *f* 200.¹⁷

In 1726 werd de scheepswerf door genoemde Lutsenburgh verkocht aan zijn neefje en petekind Teunis Klaassen van der Bijl. De koopsom was een lijfrentebrief van *f* 45 per jaar op het leven van Lutsenburg of diens vrouw Jannetje Overseil (Overzijl?). De werf werd daarvoor getaxeerd op een bedrag van *f* 250.¹⁸ Hoewel Van der Bijl gehuwd was met Geertje Anderlan of Anderlaan, had hij mogelijk geen bedrijfsopvolger.

Wanneer de werf verdwenen is, valt niet goed te bepalen, maar in 1830 was hier nog slechts een huis met erf en tuin. Mogelijk bood het wegvallen van deze werf de gelegenheid voor een enkele percelen verder gelegen herberg, om voor verzeild geraakte klanten ook wat op dat gebied te doen. In 1690

Een boeier. Uit: J. van den Brink,
*Verzameling van Vier en tachtig Stuks
 Hollandsche Schepen geteekend en
 in koper gebracht door G. Groenewegen*
 (Rotterdam 1789).

heette het nog een 'herberg aan het Sweylant', in 1701 een 'huys met erven, hebbende het regt van het houden van een bierstal' en in 1709 'huys en erf, werdende gebruikt tot een herbergh'. Maar bij de volgende eigendomsoverdracht in 1787 heet het een 'huis en erve waarin de herbergiersneringe wordt gedaan, met de schuren, lootsen en verdere getimmerten, wordende gebruikt tot een scheepsmakerij'. Nog in 1805 is sprake van een 'huis en erve, zijnde een wel ter neering staande herberg en tevens een florissante scheepsmakerij', maar in 1823 heet het een 'huis en erf, voor deze geweest een herberg en scheepsmakerij'.¹⁹

Scheepswerf Schakenbos

De scheepswerf van de gebroeders Arie en Adriaan Schakenbos aan de Scheepmakersdam heeft zijn wortels in het jaar 1624. In dat jaar verkocht

Cornelis Henricxsz. Doesgen uit Oegstgeest aan Cornelis Henricxsz. Papou, scheepmaker te Warmond, twee erven, waarop de koper een huis en scheepmakerij liet zetten.²⁰

Papou was getrouwd met Geertgen Tijssendr. en vader van oude Neeltgen, Annetgen, Henrick, Maritgen, Trijntgen, Jannetgen en jonge Neeltgen; ondanks al die kinderen was er dus maar één gedroomde bedrijfsopvolger.²¹

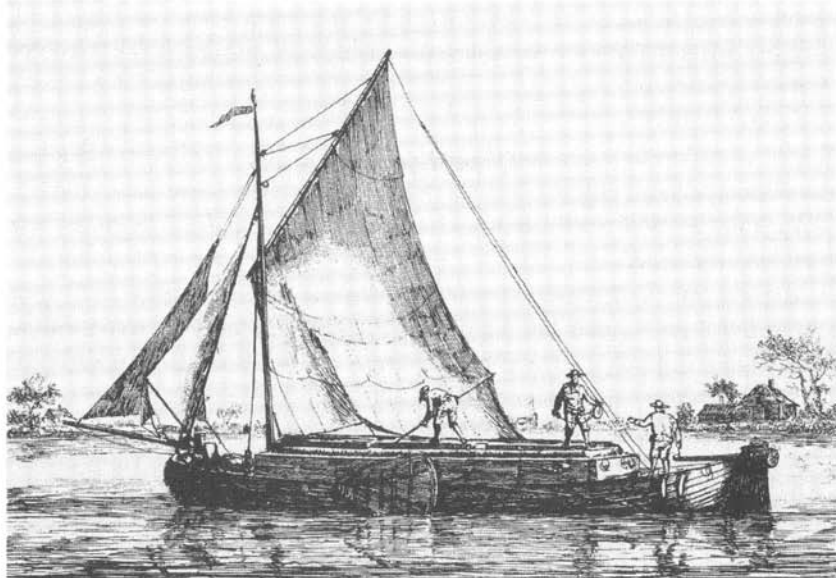
Mogelijk waren de bouwkosten of andere aanloopkosten iets te zwaar voor de financiële mogelijkheden van Papou, want deze ging al snel failliet. Bij decreet (tegenwoordig heet dat in juridisch jargon: zuivering) van het Hof van Holland van 12 januari 1627, werd genoemde Doesgen eigenaar van de scheepswerf. Hij zal zoals toen gebruikelijk wel niet de hele koopsom hebben ontvangen, maar behield een hypotheek op het verkochte. Naar alle waarschijnlijkheid kon ook hij er niets mee aanvangen, want al op 2 april 1628 transporteerde hij de werf aan de heilige geest-armmeesters van Warmond.²² Het is aannemelijk, dat dit armbestuur de werf puur als geldbelegging kocht en die steeds verhuurde.

In 1655 verkochten de armmeesters de scheepmakerij aan Adriaen Adriaensz. (van Egmond), nagelaten weeskind van Aryen Thijsz. (van Egmond).²³ De werf bleef heel lang eigendom van de familie Van Egmond. Op 14 maart 1764 werd de nagelaten boedel van Matthijs van Egmond en Jannetje van Klaveren verdeeld. Zoon Ary kreeg de scheepmakerij 'met alle de gereedschappen daartoe behorende' en 'een huis en erf, zijnde een werkhuis'.²⁴ Op 19 november 1790 stelde Ary zijn testament op. Hierin bepaalde hij dat zijn neef Matthijs van Dijk de scheepswerf zou erven. Matthijs was een zoon van zijn zus Aaltje en Hendrik van Dijk en bewoonde en gebruikte de scheepswerf al enige tijd.²⁵

In 1813 verkocht Matthijs van Dijk de werf voor *f* 1.000 aan Hendrik van Dijk en Ruwaard van Dijk, beiden scheepmaker te Warmond.²⁶ Ruwaard stierf op 17 maart 1822. Zijn weduwe, Cornelia van der Smagt, en zijn zes kinderen erfden zijn nalatenschap. Hendrik van Dijk was toen nog steeds mede-eigenaar. Op 7 november 1822 transporteerde hij echter aan haar zijn aandeel in de werf.²⁷

Cornelia van der Smagt stierf op 26 april 1829. Naar aanleiding hiervan werden op 15 mei 1829 haar nagelaten roerende goederen geïnventariseerd. De inventarisatie geeft een aardig beeld van wat er allemaal op de scheepswerf

Een turfschip. Uit: J. van den Brink, *Verzameling van Vier en tachtig Stuks Hollandsche Schepen geteekend en in koper gebragt door G. Groenewegen* (Rotterdam 1789).

te vinden was. Zo waren in het werkhuis elf dommekrachten, vijf brandijzers, twee raamzagen, twee trekzagen, een kraanzaag, twee ijzeren handbomen, twaalf mosterd-potten en vier spijkerbakken te vinden en op de werf een kaapstand, drie schragen, negen rollen en twee hellingsleden. Bijzonder is de vermelding van diverse schepen. Beneden in de grote schuur lag een nieuw en bijna afgewerkt Rijnschip. Het werd getaxeerd op *f* 550, een voor die tijd groot bedrag. In de kleine schuur lag een bijna afgewerkt nieuw bootje, getaxeerd op *f* 40. Verder waren op de werf een platte schouw, een roeischiut, een bootje en een koeienschouw te vinden. Laatstgenoemde boot werd getaxeerd op *f* 350. Wellicht waren dat op voorraad gebouwde schepen, die zolang ze geen koper vonden, verhuurd werden. Ook noemenswaardig is de vermelding van een juwelen boot [dat is een sieraad] van elf stenen met een granaten kettinkje. Het bijzondere object werd getaxeerd op *f* 20.²⁸

Wellicht omdat er minderjarige erfgenamen bij betrokken waren, werd de werf krachtens rechterlijk bevel op 25 juni 1830 in het logement De Stad Rome te Warmond in opdracht van de erfgenamen van Cornelia van der Smagt publiek geveild.²⁹ Ze werd toen omschreven als:

Een huis, erve en tuintje, met werkhuis, groote werkschuur, schuur tot berging van goederen, en verder getimmerte, zijnde eene welbeklante scheepmakerij, waarin dat beroep sedert onheugelijke jaren is uitgeoefend, en nog met goed gevolg wordt voortgezet, staande en gelegen aan de Lede, in het dorp Warmond.

Koper werd mede-erfgenaam Matthijs van Dijk Ruwaardszoon. Hij had daarvoor opdracht gegeven aan de Warmondse slager Diert Janse van der Wilk. Van der Wilk kocht de werf voor een bedrag van *f* 2.645 en dat was toen heel veel geld!

Matthijs van Dijk Ruwaardszoon verkocht de scheepswerf in 1877 voor een bedrag van *f* 2.000 aan Arend van Dijk, timmerman te Noordwijkerhout.³⁰ Deze deed de werf snel van de hand. Nog in hetzelfde jaar verkocht hij de werf voor een bedrag van *f* 3.000 aan Casparus van Hensbergen, scheepmaker te Warmond.³¹

Een deel van het bedrijf werd door vuur in de as gelegd. In 1884 werd 'een stuk grond, waarop gestaan hebben een huis, schuur en verdere getimmerden, welke door brand vernield zijn, zoomede twee loodsen en hellingen, ingericht tot scheepmakerij, met de daarbij behoorende mosterd-potten, en de zich op het verkochte onroerend goed bevindende hoop puin, alle staande en gelegen te Warmond aan de Leede en zekeren dam en sloot' verkocht aan Cornelis Brouwer, meestertimmerman te Warmond. Hij betaalde er *f* 2.600 gulden voor.³²

Brouwer verkocht op zijn beurt de scheepstimmerwerf aan Johannes Engelbertus Heenk, bloemist te Warmond. De koop vond plaats in 1887 voor een bedrag van *f* 1.600. In de transportakte werd Heenk verplicht om op veertig vierkante meter van het gekochte een kweekkas, rozenkas met verwarming, machine en bloemenlessenaar te stichten zodat het geheel een waarde van *f* 1.200 zou vertegenwoordigen.³³

Een jaar later vond een splitsing plaats en verkocht Heenk 'het erf met de daarop staande schuur, gelegen te Warmond, aan de rivier de Leede, kadastraal bekend Gemeente Warmond Sectie D, nummer 510, ter grootte van vijf aren negentig centiareen met het gedeelte gelegen in den zuidwesthoek van Sectie D nummer 281' aan Jacobus van Slingerland, zonder beroep, wonende te Warmond. Van Slingerland betaalde er *f* 850 voor.³⁴ In de akte wordt geen melding meer gemaakt van een scheepswerf. Gezien de prijsdaling van *f* 2.600 in 1884 naar *f* 1.600 in 1887, zal er op dit deel geen

nieuwe werf meer gebouwd zijn. Dit perceel was, na bijvoeging van twintig centiare, groot zes are tien centiare (Kadastraal Sectie D nr. 1142). Het werd in 1888 verder bebouwd en in 1914 verkocht.

Heenk behield het resterende stuk, waarop schuren stonden en dat verder als tuin gebruikt werd. Het totale terrein was nog zes are negentig centiare groot (Kadastraal Sectie D nr. 1143). Blijkbaar was het ook geschikt voor de scheepsbouw, want toen in 1895 Johannes Schakenbos, scheepmaker te Warmond, dit perceel kocht, stichtte die meteen op deze locatie een nieuwe scheepswerf. Hij leende daarvoor *f* 1.000 van Henri Peltenburg uit Leiden en *f* 800 van Octavia Francisca Gerhardina Petronella barones van Hoëvell, weduwe van Hendrik Jacob Clarion en wonende te Warmond.³⁵

Johannes Schakenbos was afkomstig uit Oud Ade. Van 1871 tot en met 1881 werkte hij als knecht bij diverse scheepswerven, waaronder jachtwerf De Leede te Warmond. Daarna, wellicht in 1882, begon hij voor zichzelf. Vlak bij wat nu de Gemeentehaven is, kocht hij een huisje met een schuur. Denkelijk is die schuur de basis van zijn scheepswerfje geworden. Wellicht omdat hij elders meer kans op ontplooiing aanwezig achtte, verplaatste hij zijn bedrijf naar de Scheepmakersdam. In 1895 was er sprake van afbraak en stichting van een scheepmakerij en in 1897 van de herbouw van een huis. In 1919 en 1924 was er opnieuw sprake van bouwactiviteit in de vorm van bijbouw.

Zijn zoons Arie en Adriaan namen het bedrijf over. Na het overlijden van Arie Schakenbos op 12 september 1964 werd het bedrijf door broer Adriaan en diens zoon Theo voortgezet. Toen Theo op 30 maart 1967 op jonge leeftijd overleed, heeft Adriaan de zaak nog tot 1 januari 1969 geleid. Vanaf die datum was J.W. Heemskerk eigenaar. Heemskerk brak de oude werf af en zette er een grote loods neer.

De activiteit van Scheepswerf Schakenbos richtte zich in eerste instantie op het vervaardigen en verhuren van landbouwvaartuigen als bokken en vletten. Ook werden er roeiboten gemaakt.

In de jaren dertig ging het bedrijf zich steeds meer toeleggen op de reparatie en later ook het bouwen van plezierboten. Dat waren de solo's. Theo Schakenbos nam hiervoor het initiatief. Via Brink uit Rotterdam haalde hij de ontwerptekeningen uit Engeland.

Arie Schakenbos omstreeks
1960 (collectie Arie de Hoog)

Het voor de scheepsbouw benodigde eikenhout kwam uit het Bos van Krantz en werd tijdens openbare houtverkopingen ingekocht. Vurenhout werd gekocht bij de houtzagerijen Noordman en Mulder in Leiden.

In de loop der tijd breidde de kring opdrachtgevers van de werf zich uit met veel 'dure' klanten. Voorbeelden zijn dr. Borgerhoff Mulder uit Oegstgeest, prof. Brouwer uit Scheveningen (later Rijswijk), E. van Dijk uit Den Helder, J.P. Fokker uit Wassenaar, D. van Dantzig uit Rotterdam, ir. L. Vroom uit Den Haag, dr. Goedhart uit Den Haag, prof. dr. P.Th.L. Kan uit Leiden, mr. J.W. de Visser uit Amsterdam en dr. Teupken uit Den Haag.³⁶

Scheepswerf op Faljeril

In de Kagerplassen ligt een klein eilandje van slechts vier hectare met de naam Faljeril. Deze naam komt al in de zeventiende eeuw voor. De herkomst en de betekenis zijn niet duidelijk. De naam zou ontleend zijn aan het Middelnederlandse woord faeyeren, dat toveren betekent. Faljeril zou dan tovenaarshoogte betekenen.³⁷ Overigens is er ook een uitleg dat de naam afgeleid zou zijn van een Engelse legeraanvoerder Fairhill. Daarnaast komt de

Scheepswerf van Schakenbos gezien vanaf de Warmonder Leede omstreeks 1930 (collectie Arie de Hoog).

naam 'De Schans' voor.³⁸ Faljeril is tijdens het beleg van Leiden in 1573/1574 een Spaanse schans geweest. Het eiland lag op een strategisch punt. Wie vanaf het Kagermeer (nu Haarlemmermeerpolder) naar Leiden wilde varen, moest dit eiland passeren.

Op het eiland Faljeril heeft ooit een scheepswerf gestaan. Deze lag precies op het noordoostelijke puntje van het eiland. De eigenaar van de werf keek als het ware op het Kagermeer.

De werf komt al in 1656 voor. In dat jaar verkocht Maertge Jacobs, weduwe van Willem Dircxsz. van Alphen, de werf aan haar zoon Cornelis Cornelisz. Endelstraet voor een bedrag van *f* 1.150. Het verkochte werd toen omschreven 'als een huys, sloopmakerije, hellinge ende erve, staende ende gelegen in de voors. heerlicheyt van Warmont over de Caghe, belent ten oosten 's Gravenwater, ten suyden Adriaen Cornelisz. Coy, ten westen d'abdije van Rheinsburgh, ende ten noorden Jacob Claesz'.³⁹

Lange tijd was de werf eigendom van de familie Endelstraet totdat in 1731 door Willem Cornelissen Endelstraet de sloopmakerij aan Cornelis Kleijn verkocht werd. Kleijn betaalde er slechts *f* 200 voor.⁴⁰ Gezien het voorgaande is de werf aanzienlijk in waarde verminderd.

Dertig jaar later, in 1761, verkocht genoemde Kleijn de werf voor een bedrag van *f* 300 aan zijn zoon Engel.⁴¹ Engel ging failliet. In 1783 verkochten zijn curatoren 'een hegt, sterk en weldoortimmerd huis en erve, als meede een tuin, groot 210 roeden, zijnde geappropriert tot een scheepmakerij, voorzien met twee scheeps-hellingen, loots, schuur en verdere getimmerte, waar in die affaire veel jaaren, bijzonder met het maaken van nieuwe vaartuigen is geexerceert, staande ende geleegeen onder deeze heerlijkheid op Faljeril aan de Kaagermeer, teegenover het dorp De Kaage, op de kaart geteekent no. 1 en 2 belend ten noordoosten de Kagermeer, ten zuidoosten de Kaag, ten zuidwesten Huibert van Boomen en de Abdij van Leeuwenhorst, en ten noordwesten het water genaamt Dijksloot' aan Dirk Klinkenberg en Gerrit van der Bijl voor een bedrag van *f* 850.⁴² Blijkbaar heeft Engel Kleijn veel geld gestoken in de modernisering van zijn werf, waardoor de waarde daarvan aanzienlijk gestegen is.

In 1813 was de werf verdwenen.⁴³ In dat jaar verkochten de weduwen van eerdergenoemde Klinkenberg en Van der Bijl 'een stuk grond groot negen en twintig ares en drie en negentig centiares, of twee honderd tien roeden, zijnde de erve van zekere geweze scheepmakerij, gelegen onder Warmond op Faljeril aan de Kagermeer, op de kaart getekend no. 1 en 2, belend ten N.O. de Kagermeer, ten Z.O. De Kaag, ten Z.W. H. van Boomen en ten N.W. het water genaamd Dijksloot'.

Scheepswerf aan de Kerpsdam

Rechts aan het einde van de Kerpsdam heeft ooit een scheepswerf gestaan. De geschiedenis hiervan gaat terug tot 1658, toen de erfgenamen van Claes Jansz. van der Lee en Geertge Maertensdr. 'een huijsinge, erve ende scheepmakerije, staende ende gelegen binnen Warmont', verkochten aan Jan Daniëlsz., scheepmaecker (die eigenlijk Van der Codde heette). Van der Codde betaalde er *f* 510 voor.⁴⁴

In 1720 was deze werf verdwenen. In dat jaar verkochten de regenten van het Hofje van Zion te Leiden voor *f* 104 'een huijssinge met sijn erve groot 127 roeden landt sijnde voor desen geweest een scheepstimmermanswerff' aan Joseph Hewlate.⁴⁵ Hoe die regenten daaraan gekomen waren, is een compleet raadsel; heel misschien hadden zij het geërfd van ene Daniel van Santen

Jachtwerf 'De Leede' in de jaren vijftig.
In die tijd was Gerrit de Hoog er werfbaas.
Hij was in dienst van H. Heslenfeld
(collectie Arie de Hoog).

(Zanten), die in het hofje woonde.⁴⁶ In 1832 was op deze plek een buitenplaatsje, genaamd Vrije Keur, met koepel aan de Leede.⁴⁷

Scheepswerf De Leede

In de Zwanburgerpolder aan de overkant van de Leede was ooit een scheepswerf gevestigd. In 1680 werd door Marijtje Pieters Verdel, weduwe van Pons Jansz. Overlee, een 'seecker huijs, erff ende sloopmaeckerije, staende ende gelegen binnen dese vrije heerlijkheyt van Warmond, belent ten noortoosten Aeghie Cornelis Suyderhoudt, ten suytoosten de wed. van Willem Jansz. van der Son, ten suyt- ende noortwesten de Leede', verkocht aan (vermoedelijk haar dochter) Annitje Pons, weduwe van Jan Adriaensz. Overlee. De werf werd verkocht in ruil voor een stuk weiland in de Zwanburgerpolder ter waarde van *f* 800.⁴⁸

Niet lang daarna, in 1684, verkocht Maria Coomen, weduwe en enig erfgenaam van Arij Jansz. (van) Overlee, de sloopmakerij aan Claes Engelsz. van Leeuwen. Van Leeuwen betaalde er *f* 1.500 voor.⁴⁹

Na het overlijden van Claes Engelsz. van Leeuwen en zijn vrouw Marijtje de Hollander werd de boedel verdeeld onder zijn vijf kinderen. Zoon Engel werd eigenaar van de scheepswerf. Hij verkocht in 1735 de werf voor een bedrag van *f* 1.200 aan Arij van Lenten.⁵⁰

In 1760 werd de werf verkocht aan Cornelis Claasz. van der Bijl. Hij betaalde er in totaal *f* 2.800 voor. Daarvan was *f* 1.200 bestemd voor de gereedschappen en *f* 1.600 voor de werf zelf.⁵¹ Na het overlijden van Cornelis Claasz. van der Bijl en zijn vrouw Jannetje van der Does werd de boedel in 1780 verdeeld onder Claas Cornelisz. van der Bijl uit Amsterdam en Cornelis Cornelisz. van der Bijl uit Warmond. Cornelis kreeg 'een huis en erve, met de lootsen en schuuren daar op staande, en wat op dezelve aard en nagelvast is, zijnde een scheepmakerij, met alle de gereedschappen, daar toe behoorende, staande ende geleegeen in de ho[g]e en vrije heerlijkheid Warmond, op de kaart geteekent no. 38, groot 256 roeden land'.⁵²

In 1789 verkocht Cornelis van der Bijl eerdergenoemd 'huis en erve met de lootzen en schuuren daar op staande, item de smeerhellinge en wat verder aard en nagelvast is, zijnde een scheepmakerij' aan Jan Gerritsz. Zijdenbosch uit Veur. Zijdenbosch betaalde er *f* 1.950 voor.⁵³

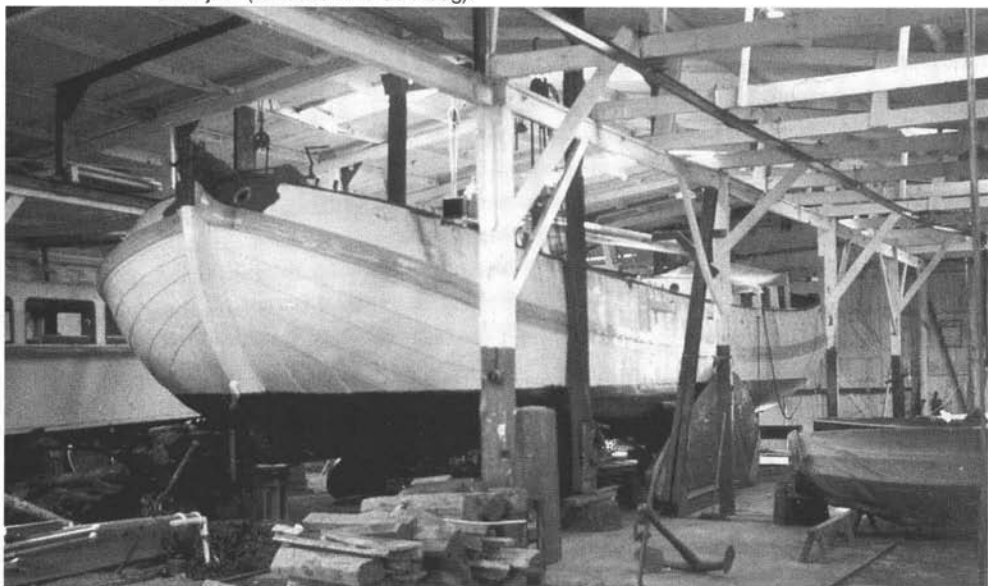
Na de dood van Zijdenbosch verkocht zijn weduwe, Willempje van Haastregt, de scheepswerf in 1795 aan Timon Paddenburg en Pieter Boer voor een bedrag van *f* 1.301.⁵⁴ De werf werd toen als volgt omschreven:

Een hegt, sterk, weldoortimmerd en seedert weinige jaaren, grootendeels vernieuwd huis en erve, met de lootzen of schuuren daar op staande, zijnde een van ouds vermaarde en zeer welgesitueerde scheepmakerij, met desselvs hellingen en verdere getimmertens, staande ende geleegeen aan de zuidoostzijde van de Leede, onder Warmond, over het dorp aldaar.

Timon was eigenlijk timmerman en molenmaker van beroep. Sinds 1772 was hij eigenaar van een molenmakerij aan de huidige Melmansdam.⁵⁵ Hij stierf in 1802. Zijn weduwe, Jacoba Obdam, werd de nieuwe eigenaar. Na haar overlijden vond in 1819 een boedelscheiding plaats. Zoon Simon kreeg de scheepswerf. Simon had er geen zin in en verkocht de werf in 1820 voor een bedrag van *f* 2.400 aan Nicolaas Zuidwijk, meester-scheepmaker te Warmond.⁵⁶

Na de dood van Nicolaas Zuidwijk en zijn vrouw Johanna Druppel werd hun zoon Pieter of Petrus eigenaar van de scheepswerf. Pieter stierf op 17 juli

Gezicht in de houten loods van jachtwerf 'De Leede' in 1950. Op de helling staat de tjalk van Jan de Hartog, de bekende schrijver (collectie Arie de Hoog).

1873. Zijn weduwe en drie nagelaten kinderen konden de hypotheek van f 3.000 met vijf procent rente niet betalen. Het gevolg hiervan was dat op 7 oktober 1873 in opdracht van de Naamloze Vennootschap 'de Binnenlandsche Hypotheekbank te Rotterdam' een openbare veiling plaatsvond, waarbij de scheepmakerij voor een bedrag van f 3.451 aan Arend van der Wilk, meester-timmerman te Warmond, verkocht werd.⁵⁷

In 1877 verkocht Arend van der Wilk de scheepswerf aan Jacobus Arnoldus Kerkvliet, meester-scheepmaker te Warmond. De werf werd toen omschreven als 'eene scheepmakerij met daarbij behoorend woonhuis, schuur, loodsen, twee hellingen, erve en tuingrond, staande en gelegen aan de rivier de Leede'. Kerkvliet betaalde er f 5.000 voor.⁵⁸

De scheepmakerij, huizing, stalling en loods (perceel 1) en het ernaast gelegen woonhuis met bloembollenschuur, hooiberg en teelland (perceel 2) werden in 1911 in het openbaar geveild. De nieuwe eigenaren werden Adrianus Theodorus Bader, correspondent van de *Leidsche Courant* te Warmond, en Pieter Hendrik Romeijn, kandidaat-notaris te Warmond. Bader kocht voor f 6.000 perceel 1 en Romeijn voor f 4.000 perceel 2.⁵⁹

In 1914 verkocht Bader de scheepswerf aan aannemer Ferdinandus Constantinus Augustinus Nicolaus Machen en fabrikant Constant Jean Marie Julien Machen. Zij betaalden er *f* 7.000 voor.⁶⁰ F.C.A.N. Machen verkocht zijn deel in de scheepswerf in 1920 voor een bedrag van *f* 9.000 aan zijn partner.⁶¹ De werf werd toen omschreven als 'eene scheepmakerij, hui-zing, loods en erf aan de Leede in de gemeente Warmond en kadastraal aldaar bekend in sectie C nummer 421, groot tien aren elf centiare'.

In 1942 verkocht C.J.M.J. Machen de werf aan Hendricus Cornelis Maria Heslenfeld, koopman te Amsterdam.⁶² In het kader van het bestemmings-annex recreatieplan 'Zwanburg', waarbij een deel van de Zwanburgerpolder ten behoeve van zandwinning moest worden uitgegraven, werden in 1971 door de gemeente Warmond pogingen ondernomen om de gronden en opstallen van jachtwerf De Leede aan te kopen. Daarvoor werd in opdracht van genoemde gemeente een aantal taxaties verricht. In het taxatierapport van 18 juli 1972 wordt de werf omschreven als bestaande uit een loods met drie hellingen, een woonhuis als kantoor in gebruik, twee werkplaatsen, een houtloods, onder- en open grond en vier aanlegsteigers. Pas in 1978 werd de werf door Heslenfeld aan de gemeente Warmond verkocht voor *f* 400.000.⁶³

In 1981 kwam de scheepswerf aan haar einde toen een felle uitslaande brand het complex volledig in de as legde. De werf stond toen op het punt om te worden gesloopt. Door de brand gingen drie opgeknapte rondvaartboten van rederij Noord-Zuid uit Amsterdam en ander materiaal voor botenbouw verloren. Ook een ernaast staand leeg woonhuis brandde volledig af.⁶⁴

Scheepswerf op Vogelskamp

In de Kagerplassen voor Kaagdorp ligt een eilandje met de naam Vogelskamp. Wie denkt dat dit eiland onder Alkemade hoort, heeft het mis. Tot op de dag van vandaag hoort dit eilandje bij Warmond. Op dit eiland was lange tijd een scheepswerf gevestigd. Deze werd door Harmen Jansz. de Bruyn gesticht. Hij had daarvoor in de jaren 1654 en 1656 twee huizen gekocht en in 1656 *f* 400 geleend om een nieuw huis te bouwen.

In 1699 werd de werf voor een bedrag van *f* 1.315 door de erfgenamen van genoemde De Bruyn verkocht aan Jan Willemsz. van der Meulen.⁶⁵ In 1729 werd de werf door Jannetje Gijsberts van Slingerland, weduwe van

In Warmond waren veel zogenaamde 'vaarboerderijen' te vinden, waarvan het land alleen over water te bereiken is. Vee moest dus over water vervoerd worden. Op deze foto de houten bekkbok van de Warmondse boer Heemskerk in de jaren vijftig.

Johannes van der Meulen, verkocht aan Jacob Jansen Brack. De werf werd toen omschreven als 'een huys, erve en timmerwerff, sijnde een sloopmakerie, staande en gelegen binnen Warmond op Vogelskamp, mitsgaders de andere huysjes en erven gelegen op Vogelskamp voorschreven, tezamen groot twee hond 46 roeden, rontsom belendende 's-Gravenwater, op de carte getekent met de nummers 1, 2, 3, 4'.⁶⁶

In 1809 was de sloopswerf verdwenen. In dat jaar verkocht Pieter Brack het eiland als 'een erve waar een huis en sloopmakerij op gestaan heeft' voor f 20. In 1818 was het eiland slechts een bosje.⁶⁷

Scheepsnijverheid in de negentiende eeuw

Van de genoemde werven in Warmond waren de meeste in de loop van de achttiende of begin negentiende eeuw verdwenen. In 1832 waren er nog twee over:

Twee sloopmakerijen bevinden zich in deze gemeente, evenwel zijn zij van weinig betekenis, als zich hoofdzakelijk bepalende tot het maken en onderhouden der vaartuigen in het dorp zelve in gebruik [...] een sloopmakerij waarop met 4 à 5 knechts gewerkt wordt, hebbende maar eene loots; dezelve wordt verhuurd, doch men heeft de huur niet kunnen

gewaar worden [met andere woorden: zowel eigenaar als huurder wenste de fiscus niet behulpzaam te zijn bij het inwinnen van inlichtingen], zij is als scheepmakerij geschat op *f* 60. De tweede [...] is een scheepmakerij van geen de minste beduidenis, wordende op dezelve slechts met 2 man gewerkt; men heeft ze geschat op *f* 40.⁶⁸

Het gaat hier om de werf in de Zwanburgerpolder (De Leede) en de werf aan de Scheepmakersdam, later Schakenbos.

Met het opleven van de economie in de tweede helft van de negentiende eeuw, nam ook het vervoer over spoor en water sterk toe. Hierdoor groeide de behoefte aan eenvoudige schepen weer. Dankzij de goede ligging van Warmond (niet alleen aan diep vaarwater, maar ook aan het spoor) kon de scheepsbouw zich hier handhaven en verder ontplooiën. Een opgave uit 1873 toont de activiteit van de twee scheepswerven. De Leede is dan in handen van Petrus Kerkvliet,⁶⁹ de vader van eerder genoemde Jacobus Arnoldus (die min of meer de opvolger was van Zuijdwijk) en Schakenbos is van eigenaar Matthijs van Dijk. In 1850 bestond er nog een derde werf, namelijk die van Joannes Schrama. Hiervan zijn echter geen latere gegevens meer aangetroffen. De twee werven maakten in 1873 kleine vaartuigen, zoals mestpramen, kleine turfschepen en koeschouwen. Vergeleken met 1850 waren de lonen van de knechts gestegen van *f* 1 naar *f* 1,20 per dag.⁷⁰

De Leede en Schakenbos bleven tot ver in de twintigste eeuw voortbestaan. De overige werven waren toen al lang verdwenen. Mogelijk speelden vernieuwingen in de scheepsbouw aan het eind van de negentiende eeuw hierin een rol, zoals de vervanging van hout door ijzer en windkracht door motorische aandrijving. De indruk bestaat overigens dat de overgang van hout naar ijzer in Warmond niet erg snel heeft plaatsgevonden. Warmond was hierin geen koploper. Dat kan natuurlijk aan behoudzucht van de scheepmakers te wijten zijn, maar het is ook de vraag of de Warmondse boeren en andere klanten progressief genoeg waren, om al in een vroeg stadium een duidelijke voorkeur te hebben voor ijzeren schepen. Laat staan dat zij van de Warmondse werven een omschakeling verlangden. Ook de overgang op motorische kracht brak niet in recordtempo door; het inbouwen van een diesel- of ruwoliemotor vereist nogal wat kennis en scheepstimmerlui waren over het algemeen eerder geneigd bij de zeilvaart te blijven, dan zich die specifieke kennis eigen te maken. In Warmond waren trouwens altijd wel een of meer zeilmakerijen gevestigd.

Slot⁷¹

Uiteraard kent elk verschijnsel zijn begin, groei, bloei en neergang. Het hoogtepunt op het gebied van scheepsbouw in Warmond lag onmiskenbaar in de zeventiende eeuw, toen zeker zeven werven tegelijkertijd in werking waren, Kaageiland niet meegerekend. Van al deze historische werven resteerden in de negentiende eeuw hoogstens drie en in de twintigste eeuw nog twee scheepsbouwbedrijven, namelijk jachtwerf De Leede en werf Schakenbos. De overgang naar ijzeren schepen en motorboten heeft bij het verdwijnen van de werven zeker een rol gespeeld.

Ondanks de neergang van de lokale scheepsbouw blijft Warmond een plaats waar alles wat met schepen van doen heeft, een belangrijke rol speelt. Te noemen zijn de jaarlijkse Kaagweek, met zeilwedstrijden die veel bezoekers trekken, en de strontrace. Dit is een herinnering aan vroeger tijden toen Friese boeren de inhoud van hun mestvaalt verkochten aan boeren en bollenkwekers in de streek rond Warmond en schippers in skûtsjes en andere soorten vaartuigen die mest in de kortst mogelijke tijd wilden vervoeren. Dat het transport haast ontaardde in een race had ook te maken met het risico dat de (dunne) mest onderweg ging rijzen en dan niet alleen in omvang sterk toenam, maar ook een geur verspreidde die niet iedereen op prijs stelde, blijkens verwensingen als 'Zo, Friese strontberen, kom je Mokum weer verpeste?'⁷²

Tot slot is het vermeldenswaardig, dat een drietal Warmonders vergevorderde plannen heeft om aan de Leede in de Zwanburgerpolder een werfje te herbouwen...⁷³

Noten

- 1 R.J. Hageman, 'Scheepswerven en houtzaagmolens', *De kunst van het bewaren. Industrieel erfgoed in Leiden. Een uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden* (Leiden 1992) 83-95.
- 2 A.G. van der Steur en J.H.M. van der Zon, *Kadastrale Atlas Zuid-Holland*, deel 2, *Warmond* (Schoonhoven/Utrecht 1996) 29.
- 3 W.F. Leemans, 'Schipperen uit De Kaag op Rijn, Waal en Maas. Een bijdrage tot de geschiedenis van de rivierhandel tijdens de Republiek', *Leids Jaarboekje* 75 (1983) 252-278.
- 4 Hoogheemraadschap van Rijnland, Oud Archief Rijnland (verder: OAR) inv.nr. 8146a 1564 fol. 23.
- 5 Idem, OAR 8146b, 1612 fol. 51v.; ook in 1616 en 1620 (ongefolieerd), 1624 fol. 55, OAR 8147a 1628 fol. 46v. (zonder het bijbehorende land), 1636 en 1640 (niet verder nagezocht).
- 6 Regionaal Archief Leiden (verder: RAL), Stadsarchief Leiden 1574-1816 inv.nr. 4024, Hoofdgeld Warmond fol. 484.
- 7 OAR 8146b, 1620 (niet gefolieerd) en 1624 fol. 21; in die van 1628 en 1636 niet gevonden.
- 8 RAL, Hoofdgeld 1622, fol. 517v.
- 9 Th. van der Poel, *Sprokkelen rond de Oude Ade* (Rijpwetering 1990) 171-172.
- 10 Rinse penningen 1688A 089, p. 284.
- 11 Archief Gemeente Warmond (verder: AGW), inv.nr. 1201, fol. 74v.
- 12 AGW, inv.nr. 1206, fol. 249.
- 13 AGW, inv.nr. 1189, deel A, fol. 102r. Zie ook J. van Egmond, 'Beknopte stamboom van een familie Van Egmond afkomstig uit "Het Lage Land"', *Genealogische Bijdragen Leiden en Omgeving* 5 (1990) GE 116, 119, 122. Willem, Cornelis en Willem waren vaak ouderling of diaken van de Remonstrantse kerk in Warmond.
- 14 Van der Poel, *Sprokkelen*, 160.
- 15 AGW, inv.nr. 1191, fol. 183.
- 16 Oud-Notarieel Archief Leiden, notaris Dirck Camper, inv.nr. 1356, aktenr. 91.

- 17 AGW, inv.nr. 1203, fol. 67v.
- 18 AGW, inv.nr. 1207, fol. 112v.
- 19 A.G. Van der Steur, *Chaerte vande Vrye Heerlickheyt Warmond, een pre-kadastrale kaart uit 1667 vervaardigd door Johan Dou(w)* (Alphen aan den Rijn 1985) 37 nr. 23.
- 20 AGW, inv.nr. 1194, deel N, fol. 19.
- 21 RAL, Hoofdgeld 1622 fol. 490v.
- 22 AGW, inv.nr. 1194, deel O, fol. 17.
- 23 AGW, inv.nr. 1198, fol. 68.
- 24 AGW, inv.nr. 1225, nr. 506.
- 25 Notarieel Archief Warmond (verder: NAW), inv.nr. 9, aktenr. 30.
- 26 Notarieel archief Leiden 1811-1842, inv.nr. 273.
- 27 NAW, inv.nr. 23 aktenr. 148; de koopprijs bedroeg f 1.000, waarvan f 500 contant en f 500 overname van de helft van een hypotheek van f 1.000.
- 28 NAW, inv.nr. 27, aktenr. 145.
- 29 NAW, inv.nr. 28, aktenr. 60.
- 30 NAW, inv.nr. 93, aktenr. 6089.
- 31 Notarieel Archief Leiden 1842-1905, notaris J.A.F. Coebergh, aktenr. 2051, dd. 15 oktober 1877.
- 32 NAW, inv.nr. 120, aktenr. 21
- 33 NAW, inv.nr. 123, aktenr. 32.
- 34 NAW, inv.nr. 124, aktenr. 43.
- 35 NAW, inv.nr. 140, aktenrs. 192 en 239.
- 36 Interview met Piet Schakenbos uit Warmond, gehouden op 12 november 2001, en interview van Alexander de Vos met Arie Schakenbos uit Warmond op 6 november 2003.
- 37 J. Schrage e.a., *Molens in Warmond* (Warmond 1993).
- 38 Van der Steur, *Chaerte...*
- 39 AGW, inv.nr. 1198, fol. 152v.
- 40 AGW, inv.nr. 1207, fol. 261v.
- 41 AGW, inv.nr. 1209, fol. 204.
- 42 AGW, inv.nr. 1211, fol. 60v.
- 43 NAW, inv.nr. 16, aktenr. 33.
- 44 AGW, inv.nr. 1198, fol. 254.
- 45 AGW, inv.nr. 1206, fol. 269.
- 46 RAL, Archief Sionshofje inv.nr. 3, rekening 1721, ontvangen f 240 als saldo van de nalatenschap van Daniel van Zanten, en op 3 mei 1722 nog f 75 wegens een restant van een verkocht huis.
- 47 Van der Steur, *Chaerte...*, 21.
- 48 AGW, inv.nr. 1201, fol. 251.
- 49 AGW, inv.nr. 1202, fol. 179.
- 50 AGW, inv.nr. 1208, fol. 91.

- 51 AGW, inv.nr. 1209, fol. 193.
- 52 AGW, inv.nr. 1210, fol. 282.
- 53 AGW, inv.nr. 1211, fol. 248v.
- 54 AGW, inv.nr. 1212, fol. 118.
- 55 AGW, inv.nr. 1210, fol. 70v. Zo nam hij in 1780 de bouw aan van de twee twaalfkan- te molens van de Lijkerpolder onder Rippwetering, samen met Pieter Opdam; het metselwerk werd uitgevoerd door Hendrik Maart; A. Bicker Caarten, *Stenen polder- molens in Rijnland* (Zaltbommel 1981) 31 en 57.
- 56 NAW, inv.nr. 22, aktenr. 127.
- 57 NAW, inv.nr. 86, aktenr. 4750.
- 58 NAW, inv.nr. 92, aktenr. 5943.
- 59 NAW, inv.nr. 155, aktenrs. 2729, 2731 en 2734.
- 60 NAW, inv.nr. 158, aktenr. 3162.
- 61 NAW 1916-1925, inv.nr. 8, aktenr. 4123 (18 februari 1920).
- 62 AGW, inv.nr. 603, en AGW 1930-1985, inv.nr. 114.
- 63 AGW 1930-1985, inv.nr. 2843.
- 64 *Leidse Courant* 24 maart 1981.
- 65 AGW, inv.nr. 1198, fol. 36v., 120v. en 155 en inv.nr. 1204, fol. 181.
- 66 AGW, inv.nr. 1207, fol. 178.
- 67 Van der Steur, *Chaerte...*, 36.
- 68 Van der Steur en Van der Zon, *Kadastrale Atlas*, 31.
- 69 Petrus Kerkvliet was zijn carrière in de scheepsbouw in Leiden begonnen als sloop- makersknecht. De familie Kerkvliet bezat een scheepswerf aan de Houtmarkt in Leiden, die met de overgang van houten naar ijzeren schepen werd opgedoekt.
- 70 AGW, inv.nr. 125 dd. 6 juni 1873 (1178).
- 71 Voor wie zich verder wil verdiepen in scheepsbouw en met name oude scheepstypen, volgt hier een aantal titels van belangrijke boeken op dat gebied.
- J.J. Loeff, *Oog in 't zeil, driehonderd jaar geschiedenis van de pleziervaart in Nederland* (Amsterdam, z.j.).
- W.K. Versteeg, *Scheepsmodellen 1700-1900, Bevattende modellen van vissersschepen, vrachtschepen, schepen voor groote vaart, yachten, enz.* (reprint Amsterdam 1972).
- H. Haalmeijer en D. Vuijk, Aken, *Tjalcken en Kraken. Zeilschepen van de Lage Landen. De Binnenvaart* (Alkmaar 2006).
- J. van den Brink, *Verzameling van Vier en tachtig Stuks Hollandsche Schepen, geteekend en in koper gebragt door G. Groenewegen* (Rotterdam 1789; ook in facsimilé).
- G.J. Schutten, *Verduwenen schepen. De houten kleine beroepsvaartuigen, vrachtaarders en vissersschepen van de Lage Landen* (Zutphen 2007).
- H.C.A. van Kampen en H. Kersken Hzn., *Schepen die voorbijgaan. Een verzameling afbeeldingen en beschrijvingen van schepen die de Nederlandsche binnenwateren bevaren* (Amsterdam 1927, reprint 1984).
- A.G. van der Steur, 'Scheepsbouw rond de Kagerplassen in vroeger eeuwen',

Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Koninklijke Zeil-, Roei- en Motorsportvereniging 'De Kaag' 1910-1960 (Leiden 1960).

- 72 H. Speerstra, *De voorbije vloot. Verhalen en herinneringen van de laatste echte schippers* (z.p., Uitgeverij Olympus, 2001/2007) 116.
- 73 'Er zijn meer bokken geweest dan skûtsjes'. Historisch werfje langs de Leede laat oude tijden herleven. *Leidsch Dagblad* 6 december 2008.